

УДК 373.5.013.42

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2023-2-8>

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Рацул Олександр Анатолійович,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри психології та соціальної роботи
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID ID: 0000-0002-7241-6692

У статті проаналізовано систему соціально-психологічного превентивного виховання школярів. Розкриваються питання основ здоров'я, фізичної культури та спорту, що є важливим у профілактиці куріння, вживання спиртного та наркотиків.

Проаналізовано праці сучасних вчених, які розкрили для соціальних і педагогічних працівників збереження репродуктивного здоров'я неповнолітніх. Для батьків, класних керівників і вихователів - про формування культури здоров'я дівчини-підлітка. Для працівників органів освіти, соціальних служб, викладачів - про профілактику вживання неповнолітніми наркотичних речовин.

Звернулися до робіт українського педагога В. Сухомлинського, який розглядав превентивне виховання як цілісну систему підготовчих, попереджувальних та профілактичних дій педагога з метою запобігання формування негативних вчинків, звичок, рис характеру, поведінки підлітків та організації належного догляду за їх життєдіяльністю.

У педагогічній системі вченого знайшли своє відображення, питання пов'язані з попередженням фізичної, моральної, розумової та духовної занедбаності школярів. вивчення досвіду видатних педагогів та діяльності сучасної школи, які спонукають майбутнього вчителя до превентивізації шкідливих звичок у школярів, їх аморальних вчинків та соціально-психологічної поведінки.

Доведено, що в залученні майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності важливу роль відіграють такі дії, як: організаційний момент, який складається з вивчення студентами теорії проблеми, та її практичної реалізації майбутніми педагогами; здійснення психолого-педагогічного впливу на студентів з метою формування у них потрібних умінь та навичок проводити соціально-педагогічну роботу в поза аудиторний час; накопичення у студентів досвіду методичної роботи в процесі соціально-педагогічної діяльності.

Ключові слова: превентивне виховання, профілактика куріння, вживання спиртного та наркотичних речовин.

Ratsul Oleksandr. System of socio-psychological preventive education of schoolchildren

The article analyzes the system of social and psychological preventive education of schoolchildren. Issues of the basics of health, physical culture and sports are revealed, which is important in the prevention of smoking, alcohol and drug use.

The works of modern scientists who revealed to social and pedagogical workers the preservation of the reproductive health of minors were analyzed. For parents, class teachers and educators - about the formation of a culture of health in teenage girls. For employees of education authorities, social services, teachers - about the prevention of the use of narcotic substances by minors.

We turned to the works of the Ukrainian teacher V. Sukhomlynskyi, who considered preventive education as a complete system of preparatory, preventive and preventive actions of the teacher in order to prevent the formation of negative actions, habits, character traits, behavior of adolescents and the organization of proper care for their life activities.

In the pedagogical system of the scientist, the issues related to the prevention of physical, moral, mental and spiritual neglect of schoolchildren were reflected. study of the experience of outstanding teachers and the activities of modern schools, which encourage the future teacher to prevent harmful habits of schoolchildren, their immoral actions and social-psychological behavior.

It has been proven that in the involvement of future teachers in socio-pedagogical activities, such actions play an important role as: the organizational moment, which consists of studying the theory of the problem by students, and its practical implementation by future teachers; implementation of psychological and pedagogical influence on students with the aim of forming in them the necessary skills and abilities to carry out socio-pedagogical work outside classroom time; students' accumulation of methodical work experience in the process of socio-pedagogical activity.

Key words: preventive education, prevention of smoking, alcohol and drug use.

Вступ

Актуальності набуває на сучасному етапі суспільного розвитку проблема запобігання та подолання негативних проявів у поведінці дітей. Загострення соціально-економічних, психолого-педагогічних факторів, які детермінують деструктивну поведінку підростаючої молоді. Основними причинами деструктивної поведінки учнів є негативні переживання, не сформованість у значної частини дітей почуттів терпимості, милосердя, честі, совісті, доброти, що викликає у них нерозуміння сенсу життя.

Подолати ці причини можливо через удосконалення превентивного виховного середовища у навчальних закладах, яке може стати фактором впливу на процес розвитку і саморегуляції підростаючого покоління.

Вивчення та аналіз педагогічних досліджень превентивного виховання вчених С. Свєриденко, В. Оржеховська, Т. Федорченко, та інші захистили дисертації, видрукували монографії, підготували навчально-методичні посібники, а саме:

– для соціальних і педагогічних працівників - про збереження репродуктивного здоров'я неповнолітніх (В. Оржеховська, Л. Габора).

– для батьків, класних керівників і вихователів - про формування культури здоров'я дівчини-підлітка (С. Свєриденко).

– для працівників органів освіти, соціальних служб, викладачів - про профілактику вживання неповнолітніми наркотичних речовин (Т. Федорченко).

Вчені Л. Вояков, В. Голуб, М. Зубалій, П. Коханець, А. Савченко, А. Шинкарюк проводять ефективні дослідно-експериментальні дослідження з проблем основ здоров'я, фізичної культури та спорту, що є важливим у профілактиці куріння, вживання спиртного та наркотиків.

Вагомий внесок у профілактику наркогенних звичок та аморальної поведінки підлітків вніс вітчизняний педагог В. Сухомлинський, який розглядав превентивне виховання як цілісну систему підготовчих, попереджувальних та профілактичних дій педагога з метою запобігання формування негативних вчинків, звичок, рис характеру, поведінки підлітків та організації належного догляду за їх життєдіяльністю.

Матеріали та метод

У педагогічній системі видатного вчителя знайшли своє відображення, питання пов'язані з попередженням фізичної, моральної, розумової та духовної занедбаності школярів. Різноманітні аспекти превентивного виховання зосереджені в працях вченого «Щоб душа не була пустою» (1965), «Важкі діти», «Щоб танули крижинки» (1966), «Важкі долі» (1967), «Вмійте читати душу», «Батьківська педагогіка» (1968), «Лист молодому батькові» (1969), «Народження громадянина» (1970), «Як виховати справжню людину» (1975), «Розмова з молодим директором школи» (1982).

Основними положеннями методики превентивного виховання, за В. Сухомлинським є: дослідження фізіології дітей, проникнення у внутрішній світ підлітків та вивчення їх психологічних особливостей, спостереження за впливом спадковості, середовища, виховання у формуванні соціальної спрямованості поведінки школяра, організація в сім'ї та школі профілактичних заходів з метою попередження протиправної поведінки дітей, створення психолого-педагогічних умов для належного догляду за діяльністю підлітків.

Підносячи ідею морального здоров'я дітей, природи, пізнання та праці, сільський учитель глибоко вивчав причини неуспішності учнів (слабке здоров'я, захворювання серцево-судинної системи, легень, шлунку, уповільнене мислення, кваліть рухів. Він прийшов до висновків: діти недостатньо часу перебувають на свіжому повітрі та фізіологічні порушення в організмі учнів є наслідком нездорового способу життя батьків та їх неправильного догляду за дітьми. Першу причину В. Сухомлинський намагався усунути шляхом залучення дітей до природи та праці, розвиваючи їх розум та почуття, загартовуючи організм.

Другу причину він ліквідував, організувавши педагогічний університет для батьків. Диференційно навчаючи, директор школи формував у дитячих навчителів уміння вести здо-

ровий спосіб життя, превентивно виховуючи своїх дітей. бо кожна людина-найчутливіший і найнеобхідніший лікар для самого себе.

Розуміючи роль сім'ї у вихованні повноцінної особистості, В. Сухомлинський наголошував на почутті відповідальності батьків за життя дітей, адже «Найскладніша людська творчість-народження і виховання дітей» [1].

Навчаючи батьків спілкуватися з дітьми, бачити світ, красу, відчувати дитяче горе і радість, спонукати і захоплювати, а не забороняти і вимагати - педагог формував у них мистецтво бути батьками.

Впливаючи на підлітків, учитель облагороджував природне, анатомо-фізіологічне начало їх людського організму, велику увагу приділяв вихованню у школярів гідності, чистоти, благородних почуттів, ідеалу, самооцінки, тим самим олюднював їх інстинкти, щоб учні не перетворювалися «в людиноподібних тварин, поведінкою яких керували б сліпі сили інстинктів» [1].

Проводячи з підлітками двічі на місяць бесіди про людину, педагог вів пропедевтику паління та вживання алкоголю, розповідав про згубний вплив на людину наркогенних засобів.

Куріння стимулює нервову збудження, приводить до поганих, осудливих вчинків. Нікотин «виводить з ладу» окремі групи клітин кори півкуль головного мозку.

Розповідаючи підліткам про алкоголізм, педагог зазначав про те, що людина деградує, в неї знижується інтелект, емоційно-вольова сфера. Вживання алкоголю заважає розвитку людини, породжує розпущеність, знижує трудову активність, підриває здоров'я. Проводячи анти-алкогольну освіту, вчитель використовував пам'ятку давньоруської культури «Притча про хміль», в якій є такі рядки:

«У питущої людини болить голова, тремтячі руки, безсилля, погіршене мислення та зір, апатія, психоз, біла гарячка, галюцинації. В. Сухомлинський накреслив шляхи антиалкогольного виховання підлітків: проводити освіту серед учнів та батьків, домогтися у кожній сім'ї тверезого способу життя, організувати змістовне, насичене духовністю, навчання та дозвілля підлітків.

Належну увагу педагог приділяв роботі з важкими дітьми, особливо з тими, у кого важкий характер. Свою роботу він будував за такими етапами:

1. Вивчення причин та мотивів конфлікту підлітка з самим собою та з оточуючими.
2. Визначення тих негативних рис дитини, які вже стали визначальними.
3. Здійснення психолого-педагогічної допомоги в організації життя школяра.

В арсеналі сільського вчителя були різноманітні методи, прийоми та форми роботи: відверті розмови, залучення до колективної праці, робота в живому куточку, відзначення шкільних свят, опікунство над молодшими школярами, вирощування квітів, дерев.

Методика виховної роботи по догляду за колоністами, програма дій по запобіганню недотримання норм життя заслуговує на увагу дослідників.

Накреслення В. Сухомлинським шляхів превентивного виховання, а саме: вивчення природи дитини, організація батьківської школи, профілактика наркотичних звичок у дітей, робота з важкими школярами, створення педагогічних умов виховання дітей, залучення до творчої трудової діяльності та самовиховання – є надійною базою попередження недоліків у вихованні школярів.

Формування духовно багатой особистості неможливо без організації боротьби з «традицією» нації вживати алкогольні напої .

Алкоголь-ворог людини. Виховати здорову націю – це завдання сім'ї, школи, держави, які повинні доносити до свідомості людей такі ідеї: неприємливе ставлення до питущих; алкоголь руйнує організм, особливо молоді.

Майбутні вчителі за студентською партою повинні глибоко усвідомити педагогічну спадщину В. Сухомлинського – борця за гармонію душі та тіла, формуючи у дітей в «Школі Радості» здоровий спосіб життя.

Результати

В сучасній загальноосвітній школі створена система організації антиалкогольного виховання, а саме: антиалкогольна освіта; організація змістовного дозвілля школярів; пропаганда серед батьків здорового способу життя.

Дана система немислима без ефективного формування у школярів трьох основних компонентів, а саме: інтелектуального, тобто процесу усвідомлення дітьми та молоддю норми тверезості, шкоди алкоголю та наркотичних засобів; емоційного, який стимулює школярів та молодь до переживання, оцінювання, раціональності, потреби вести здоровий спосіб життя; вольового, що означає практичну реалізацію норм моральності, боротьбу за здоровий спосіб життя, дотримання норм тверезості.

Дієвим напрямком превентивного виховання є організація змістовного дозвілля школярів. Підраховано, що учні щодня мають чотири години вільного часу. Аналіз анкетування свідчить, що школярі люблять «сидіти в інтернеті», дивитися фільми-жахи, слухати музику, пісні, здебільшого зарубіжних авторів, деякі-читати, займатися спортом, допомагати батькам (третина відповідей). Майже відсутні такі захоплення і шляхи, шашки, конструювання, колекціонування, читання періодичної преси.

Студенти-практики зазначають:

«Вільний час школярів не повинен бути тільки розважальним, бо тоді людина, за висловами учителів, буде бездуховною, пустоцвітом» (Артур, соціальний педагог).

«В школах Богданівки, Малої Виски, Павлиша дбають про духовність школярів, бо тут діють клуби за інтересами, дискусійні клуби, гуртки поціновувачів мистецтва, поетичні та художньої самодіяльності» (Ірина Г, майбутній учитель початкової школи, Яна П. майбутній філолог).

«Технічні та природознавчі гуртки в школах Кропивницького залучаючи школярів до духовності, формують інтелект, креативне мислення, виховують позитивні звички. В цьому цінність змістового дозвілля школярів» (Антон Ч., практичний психолог)

Важливим напрямком превентивного виховання є пропаганда в сім'ї здорового способу життя.

Серед учнів 8-х – 9-х класів Знам'янського району та міста Кропивницького було проведене анонімне анкетування, в якому взяли участь відповідно 210 та 315 учнів. «На питання чи спробували ви спиртне?» ми отримали такі відповіді: 63% дівчат-восьмикласниць та 69% дев'ятикласниць спробували спиртне.

Утвердження тверезості в сім'ї сприяють такі форми організації превентивного виховання: «Круглі столи» батьків у школі; Класні збори батьків-чоловіків; «День сім'ї» в школі; Фольклорні свята батьків та учнів; Безалкогольне спілкування батьків у дні свят; Пропаганда тверезих весіль; Впровадження в сім'ї культів книги, праці, краси; Названі форми формують нетерпимість до п'янства.

Отже, ефективність системи організації антиалкогольного виховання школярів залежить від таких умов, а саме: умілого педагогічного, керівництва та залучення школярів до антиалкогольної освіти, засобом якої підлітки формують відразу до спиртних напоїв; організації змістовного дозвілля школярів, яке формує у них духовність, що не уможливілює захоплюватися розпиттям міцних напоїв; пропаганди серед батьків здорового способу життя, який превентизує обмеження сім'ї, в якій проживають діти в алкоголізмі, щоденному застіллі та невілюванні духовності.

Майбутні вчителі, які проходили педагогічну та психологічну практику, накопичили первинний досвід роботи з проблеми попередження вживання школярами алкоголю.

Виступаючи перед старшокласниками шкіл міста Кропивницького, нарколог проповідував такі істини: наркомани здійснюють кримінальні вчинки, про які не пам'ятають; під дією наркотичного оп'яніння у людини руйнуються клітини мозку, які не відновлюються; вживаючи наркотики молода людина потребує збільшення їх кількості; марихуана викликає у людини втрату інтересу до улюбленої діяльності; одноразове застосування кокаїну в непомірній дозі може викликати смерть.

Після запропонованих наркотичних істин ми провели анонімне тестування серед старшокласників, всього дали позитивну відповідь біля 70%, негативну 21%, не відповіли біля 9%.

Майже третина молоді хоч раз, або несистематично, вживали наркогенні засоби, які на їх думку, дають прилив енергії, відчуття свободи, зменшують стреси.

Отже, дієвість попереджувального виховання немислима без формування у дітей підлітків та молоді, свідомості про моральні дії та вчинки, вольових зусиль та особистих переконань – не вживати те, що шкодить молодому організмові.

Першим етапом залучення майбутніх учителів до освоєння системи превентивного виховання є усвідомлення поняття «девіантна поведінка», а саме: використання книги Ш. Амонашвілі «Істина школи» [2], де де відомий педагог і психолог викриває учнів-старшокласників, які курять (62%), вживають алкоголь (0,4%), здійснюють крадіжки (47%), займаються статевою розпустою (12%), влаштовують бійки (25%) та закликає вчителів глибоко вивчати психологію підлітків, вести попереджувальне виховання. Вивчення студентами суті девіантної поведінки (від лат. *deviato*-відхилення) – це відхилення від встановлених норм моралі та права. Певний відсоток підлітків не оволоділи нормами та правилами моральної, у них не сформовані моральні почуття, переконання, уміння та навички морально поводитися в колективі та соціумі. Неадекватні підлітки несвідомо ставляться до своїх обов'язків, ігнорують закони та правила людського співжиття, не дотримуються визначених вимог.

Майбутні вчителі вивчали фактори, що зумовлюють відхилення підлітків від моральних та правових норм, а саме:

- соціально-психологічні вади розвитку (недостатня вікова розвиненість, відсутність мотивації та вольових зусиль);
- ретардація (затримка, уповільнення) – відставання дітей у розвитку;
- відсутність належної виховної роботи в родин та навчальному закладі;
- недостатня профілактична робота вихователів та соціальних служб;
- зниження рівня життя сім'ї і в зв'язку з цим поява правового нігілізму у частини населення суспільства;

Студенти помічали, що діти, які піддалися девіантній поведінці, потребують відповідальної уваги, турботи та зусиль вихователів, педагогів та батьків для її подолання.

Другим етапом дослідження проблем превентивного виховання є вивчення суті поняття «здоровий спосіб життя», яке включає в себе наступне:

- створення умов (біологічних, соціальних, економічних) для збереження життєдіяльності організму;
- урахування особливостей і можливостей організму дітей, підлітків та молоді;
- психолого-педагогічна підтримка в організації боротьби за ефективний здоровий спосіб життя дітей та молоді.

Студенти, вивчаючи праці дослідників здорового способу життя П. Левицького, В. Оржеховської, С. Свириденко, В. Струманського, А. Турчака, Т. Федорченка, В. Язловецького, приходили до висновку про те, що боротьба школярів за здоровий спосіб життя хоч не на сто відсотків, але унеможливорює девіантну поведінку дітей та молоді.

Третій етап – реалізація майбутніми учителями форм та методів превентивного виховання.

Майбутні вчителі зібрали досвід роботи шкіл Кіровоградщини з превентивного виховання, а саме:

- Синьківської школи Благовіщенського громади, де «важкі» підлітки працюють на кролефермі, ведуть шефство над ветеранами війни та праці, слухають бесіди вчителів-пенсіонерів про антинікотину та антиалкогольну пропаганду;
- Коханівської та Суботцівської шкіл Знам'янського району, в яких діти та підлітки з асоціальною поведінкою залучені до роботи в шкільному кооперативі, вчать милосердю, вивчають валеологію;
- Шкіл Олександрівської громади, де підлітки з асоціальною поведінкою залучені до загонів юних пожежників, та регулювальників руху, медиків, садівників, екологів, слухають витупи правозахисників та психологів, усвідомлюють шкідливість вживання тютюну, наркотиків, алкоголю.

Студенти зазначають: «Такі форми роботи сприяють усвідомленню школярами шкідливості нездорового способу життя та протиправної поведінки, формують оцінювальну реакцію на аморальну поведінку, стимулюють гартуванню волі, звичок, характеру».

Перебуваючи на педагогічній та психологічній практиці, студенти найперше дослідили стан сім'ї підлітків. Прийшли до висновків, а саме: половина підлітків проживає у неповних сім'ях (були бесіди зі школярами та анонімне анкетування); у 85% сімей несприятлива атмосфера (були бесіди з батьками); 75% сімей мають тяжкий матеріальний стан(за даними анкет); Кожен четвертий школяр має приклад аморальної поведінки власних батьків (за анонімним опитуванням).

До плачевного стану сім'ї додається ще те, що у 75% дітей наявне почуття власної неповноцінності та бажання засобами наркогенних речовин додати впевненості та переваги над іншими, а ще в усіх підлітків існує бажання все спробувати.

Результати

Отже, вивчення досвіду видатних педагогів та діяльності сучасної школи, які спонукають майбутнього вчителя до превентивізації шкідливих звичок у школярів, їх аморальних вчинків та соціальної поведінки, а саме: вивчати природу особистості вихованців; домагатися усвідомлення ними шкоди здоров'ю наркогенними речовинами; попереджувати у середовищі підлітків та молоді нездорового способу життя, залучаючи їх до суспільно-корисної діяльності, змістовного дозвілля, реалізації моральних норм та правил.

Таким чином, в залученні майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності важливу роль відіграють такі дії, а саме: організаційний момент, який складається з вивчення студентами теорії проблеми, та її практичної реалізації майбутніми педагогами; здійснення психолого-педагогічного впливу на студентів з метою формування у них потрібних умінь та навичок проводити соціально-педагогічну роботу в поза аудиторний час; накопичення у студентів досвіду методичної роботи в процесі соціально-педагогічної діяльності.

Література:

1. Сухомлинський, В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський ; [редкол.: О. Г. Дзевєрін (голова) та ін.]. Київ : Рад. шк., 1976. Т. 2 : Як виховати справжню людину ; Сто порад учителів. 1976. 670 с.
2. Амонашвілі Ш.О. Істина школи. Київ : Фенікс, 2005. 72 с.
3. Рацул А.Б., Ликов В.Н, Ликова В.І. Школа виховання креативного вчителя : На матеріалі студентського педагогічного клубу «Сухомлинець» (1980-2017) : Монографія. Кропивницький : Видав ТОВ «КОД», 2018. 240 с.
4. Рацул А.Б. Педагогіка : інформативний виклад : Навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. 344 с.

References:

1. Sukhomlynskyi, V. O. Vybrani tvory : v 5 t. / V. O. Sukhomlynskyi ; [redkol.: O. H. Dzeverin (holova) ta in.]. Kyiv : Rad. shk., 1976. T. 2 : Yak vykhovaty spravzhniu liudynu ; Sto porad uchytelevi. 1976. 670 s. [in Ukrainian]
2. Amonashvili Sh. O. Istyna shkoly. Kyiv : Feniks, 2005. 72 s. [in Ukrainian]
3. Ratsul A. B., Lykov V.N, Lykova V.I. Shkola vykhovannia kreatyvnoho vchytelia : Na materialii studentskoho pedahohichnoho klubu «Sukhomlynets» (1980-2017) : Monohrafiia. Kropyvnytskyi : Vydav TOV «KOD», 2018. 240 s. [in Ukrainian]
4. Ratsul A. B. Pedahohika : informatyvnyi vyklad : Navchalnyi posibnyk. Kyiv : Vydavnychiy Dim «Slovo», 2016. 344 s. [in Ukrainian]